

ИДЕАЛНА СФЕРА И СЛОЈЕВИТА СТРУКТУРА БИТКА: ОНТОЛОШКИ СТАТУС МОРАЛНИХ ВРИЈЕДНОСТИ У ФИЛОЗОФИЈИ НИКОЛАЈА ХАРТМАНА

Питање постојања моралних вриједности јесте онтолошко. Да би етика оправдала своје морално суђење, она се претходно мора онтолошки утемељити. Овај рад анализира онтолошки статус идеалне сфере и моралних вриједности у слојевитој изградњи битка у дјелу Николаја Хартмана. Хартманов мисаони пут полази од спознаје бића као таквог, прелази на одређење битка и његових манифестација, обавља категоријалну анализу те излаже специфичност онтичких слојева. Метафизиком спознаје жели показати да је могућа спознаја трансцендентног битка. Нова онтологија ослобођена грешака старе, битак ће видјети у пуној комплексности анализом категорија и изградњом слојева. Битак је генерално биће и одређује се с обзиром на његове аспекте (модусе, начине и модалитете). Категорије схвата као најопштије реалне конститутивне принципе и дијели их у три групе: модалне категорије, фундаменталне категорије и специјалне категорије слојева (анорганског, органског, душевног и духовног). Пошто онтологију сматра истовјетну с филозофијом, предмет етика спецификује само један онтички слој – идеалну сферу и моралне вриједности. Положај вриједности може се разумјети једино у контексту цјелокупног онтолошког система слојевите структуре битка. Човјек је разапет између царства реалних бића и царства идеалних вриједности. Идеални битак налази се као основа у реалном, али се у њему потпуно не исцрпљује. Вриједности спознајемо емоцијама и можемо им приступити објективно и суб-

* goran.stojanovic@ff.unibl.org

јективно. Да би вриједностима дао структуру, Хартман уводи два обрнуто пропорционална закона: закон вриједносне јачине и закон вриједносне висине. Хартману припада заслуга што враћа онтологију на велика врата у филозофију у времену краја метафизике. Можемо рећи да Хартманова мисао садржи своје антиномије, али да је број њених позитивних и поучних елемената далеко већи и значајнији.

Кључне ријечи: Николај Хартман, критички реализам, нова онтологија, структура битка, идеална сфера, моралне вриједности

ХАРТМАНОВ СИСТЕМ МЕТОДА ФИЛОЗОФИРАЊА

Хартман држи заједно са Платоном да филозофија изворно почиње чуђењем (Сисоваски, 2014: 9). Након тога она може да се води методично, али би било погрешно слободан и креативан ток мисли ограничити на само једину истраживачку методу. Пошто су метода и садржај узајамно повезани, метода се мора прилагођавати задатом проблему. Феноменологија тако може бити први корак, али она није рјешење, она чак није ни поставка проблема. Феноменологија дозвољава предмету да се прикаже прије било каквог заузимања филозофског става, прије било какве пред-расуде. Други корак с којим излажемо проблем, уочавамо тешкоће и контрадикције у датом феномену, јесте Аристотелова апоретика, која има три функције: функцију елиминације погрешне теорије (теорија која води у апорију погрешна је и треба је одбацити), хеуристичку функцију (развој теорије постиже се разрјешењем апорија) и функцију одређења граница знања (апоријом долазимо до граница могуће спознаје) (Schlittmair, 2010: 36–8). У трећем кораку аналитичка метода омогућава нам приступ категоријама унутар чијих граница се дешава разумијевање. На крају, дијалектичком методом вршимо синтезу различитих смјерова истраживања у конкретну теорију, са којом објашњавамо и рјешавамо проблем уколико је то заиста могуће. Прва два корака неизбјежна су и задана, те су иста за сваког мислиоца, док су друга два хипотетичка и мјесто њиховог разилажења. Оваквим свеобухватним „системом метода“, на самом почетку истраживања, Хартман жели избјећи методолошки детерминизам и теоријски монизам. Филозофија не треба да гради систем, него да буде систематична само у оној мјери у којој рефлектује систематичност реалности. У вези с тим ће

његово мишљење у свом кретању и излагању бити крајње систематично, али неће градити једностран филозофски систем. Хартман јасно наглашава да не жели прићи филозофским проблемима са становишта неке од филозофских школа јер се на такав начин већ унапријед одређују рјешења. Ипак, нећемо погријешити ако га сврстамо међу феноменологе, иако одбацује све битне карактеристике феноменолошке школе (Landmann, 1943).

ПОЗИЦИЈА ПРИРОДНОГ РЕАЛИЗМА И МЕТАФИЗИКА СПОЗНАЈЕ

Хартманов циљ је крајње претенциозан – својим мишљењем жели превазићи све до сада сукобљене позиције унутар филозофије. У томе ће му помоћи исправна здраворазумска гносеолошка позиција природног реализма.

Сљедеће истраживање полази од схватања да спознаја није никакво стварање, прављење или произвођење предмета, како нас хоће поучити идеализам старог и новог кова, него захваћање нечега што постоји прије све спознаје и неовисно о њој. (Hartman, 1976a: 9)

Досадашња гносеологија гријешила је на два начина. Прво, она је претпостављала апсолутну спознатљивост која филозофију затвара у систем не признајући ирационално (Хегел); или, са друге стране, одлазила је у скептицизам, гдје је свака могућност сазнања објективно бића немогућа (неокантовци). Ако би се сазнање свело на субјективно стварање предмета, онда би он требало да буде потпуно схватљив рационално, али то није случај јер ирационалне црте, које свуда налазимо, пружају залог да се предмет не замишља и да постоји независно од своје сазнатости. Природни реализам свакодневног искуства исправан је по томе што види да стварност постоји прије и независно од субјекта који је спознаје. Скоро нико ко је свјестан неће помислити да самим чином гледања и додиривања ствара стварност која би се једним окретањем леђа претворила у ништа. Спознаја је трансцендентални акт који превазилази границе свијести. Да ствар по себи не постоји, спознаја уопште не би ни била могућа. Ствар по себи је индиферентна према томе колико ју је субјекат учинио објектом. Битак увијек остаје оно што јесте, оно што се мијења је субјективна слика свијета, а никако свијет сам. Субјекат учествује у спознаји објекта, али нема ту моћ да креира и буде мјеродаван за саму стварност. Зато Хартман потенцира да природни став у основи спознаје

има ствар по себи, па и када се ради о идеалним објектима као што су математички принципи или емоције. А да сваки други акт свијести који нема за циљ разумијевање ствари по себи јесте акт имагинације и акт суђења. Тако *prima philosophia* није гносеологија, него онтологија. Онтолошка рефлексија (*Intentio recta*) јесте примарна у односу на гносеолошку рефлексију (*Intentio obliqua*). Излазак из сјенке неокантизма није био нимало лак задатак, штавише, можемо рећи да је читав остатак Хартмановог опуса конфронтација с антиреалистичком филозофијом Канта (Beck, 1942). Хартманов критички реализам појављује се као превладавање недостатака наивног научног реализма, али и као критика материјалистичких и идеалистичких филозофија (Zaječaranović, 1994).

Сама спознаја има два модуса. Апостериорни, који полази од чулне импресије и кулминира у концептуалном разумијевању објекта. Априорни модус, који се не занима индивидуалним објектом датом у перцепцији, већ интуитивно сагледава универзалне суштине. Хартманова је заслуга што априорно ослобађа идеалистичких и рационалистичких мотива. Погрешна је подјела апостериорног – априорног као чулног – разумског јер се и у једном и у другом могу наћи оба модуса сазнања. Такође, истиче да је спознаја трансцендентално искуство. Са стране објекта, она је онтолошко искуство. Са стране субјекта, она је ментално искуство. Спознајни однос није усмјерен само према објектима већ емотивним доживљајем и према другим субјектима. Овдје се појављује нови аспект стварности који кроз вољу и дјеловање остварује вриједности, па можемо говорити о моралном искуству.

Пошто су субјекат и објекат подједнако урођени у битак, истина добија онтолошки статус. Спознаја, била априорна или апостериорна, била ствар перцепције или суђења, захтијева критеријум истинитости који ће нас увјерити да је оно дато у свијести истовјетно стварном у објекту. За Хартмана истина није у свијести нити изван ње, она се подједнако налази у обје. Критеријум истинитости налази се у међуодносу априорног и апостериорног знања. Ако у било којем случају ова два модуса знања нису подударни, онда један од њих нужно мора бити погрешан. На овај начин Хартман избјегава грешку једностраности идеализма и материјализма. Истину види као вјероватноћу којој се мање или више приближавамо. Како спознаја напредује, субјективна концепција „слике свијета се мијења али свијет сам остаје исти” (Hartman, 1976a: 437). Хартман и овдје жели избјећи став, према којем би истина била својство суда, јер би се тада могле поновити идеалистичке концепције према којима постојеће

може бити искључиво оно чему се може истинито судити. Овај проблем се назива апоријом истине, а његов метаниво представља проблем критеријума истине.

Критеријум истине може лежати искључиво у свијести или изван ње. Ако лежи у свијести, не може назначити подударње са неким трансцендентним објектом него у најбољем случају с другим иманентним творевинама. Он дакле не може лежати у свијести. Но лежи ли сам критеријум изван свијести, он јој је исто тако трансцендентан као и сам објекат; морао би и сам дакле тек за њу бити некако докучив или спознатљив те би опет требао неки критеријум спознајне теорије. (Hartman, 1976a: 75)

Таквом замјеном носиоца истине, са суда на слику, ништа се битно није промијенило, и ово је најпроблематичнија тачка Хартманове гносеологије (Pološek, 1989: 92).

Хартманову гносеологију можемо сумирати у три тезе. (1) Теза трансцендентности објекта. Не назива Хартман узалуд своју гносеологију „метафизика спознаје” – он њоме управо жели да докаже да је критичка онтологија могућа.

Теза критичке онтологије гласи: постоји неко реално бивствујуће изван свијести, изван логичке сфере и границе разума; спознаја објекта је у односу спрам овог бивствујућег и репродуцира један његов дио, ма колико могућност ове репродукције треба да буде непојмљена; али спознајна слика се не покрива с бивствујућим, она није нити потпуна (адекватна), нити слична бивствујућем. (Hartman, 1976a: 195)

Термин коперникански обрт неправедно се употребљава за Канта јер је управо он ставио субјекат у центар спознаје. Тек ће Хусерл са покликом „натраг самим стварима” наговјестити радикално враћање филозофије онтологији.

Онтологија није теорија предмета, није знаност о предметима уопће, него знаност о бићу као бићу. Ради се о томе да ли је у спознајној усмјерености на предмет овај схваћен само „као предмет или пак као биће – то јесте као нешто што и без предметности и независно од ње јест то што јест. И ту је сада тачка гдје се тек у потпуности потврђује подударност – и природни и знанствени став, баш као и онтологијски, разумију свој предмет као независан и по себи бивствујући. (Hartman, 1976a: 75)

(2) Теза онтолошке иманенције спознаје – релација субјекта и објекта јесте онтолошка. Хартман жели превазићи став да границе спознаје (гносеологије) претходе и имају примат у односу на само биће (онтологију).

Ово стање ствари има далекосежне посљедице. Из њега прво произлази да теорија сазнања није самостална [...] већ има за претпоставку онтолошко продирање у целину предметног поља сазнања; штовише произлази и то да теорија сазнања сама за себе не може бити фундаментална филозофија, како је то прећутно увек претпостављао трансцендентални приступ проблему, већ јој је потребан један претходни онтолошки рад. (Hartman, 1976a: 18)

(3) Теза метафизичког ирационалитета битка. Хартман у предмету спознавања разликује четири аспекта предметности: оно што је спознато (*objectum*), оно што се ваља спознати (*objiciendum*), оно што је неспознато (трансобјективно) и оно што ће увијек остати неспознатљиво и ирационално (трансинтелигибилно). Битак нам се нуди на спознају и само је наша ограниченост сазнања разлог његове неспознатљивости. „Критичка теза ирационалитета не тврди да је све ирационално, она само тврди да с оне стране спознатљивости уопште јесте нешто ирационално.” (Hartman, 1976a: 263). Тезом ирационалитета, да се битак не исцрпљује у рационалном, у чији прилог проговара феноменологија, допушта битку да проговори. У супротном, идеализам би имао право изједначити субјекат с објектом, и не би имали никакву основу за онтолошки реализам.

КРИТИКА СТАРЕ И ПОСТАВКЕ НОВЕ ОНТОЛОГИЈЕ

За Хартмана филозоф не чини узалудни Сизифов посао тражењем одговора на вјечна питања. Историја филозофије је прогресивна у рјешавању својих питања (Рејовић, 1960: 17). Она нам показује да је прошло вријеме есенцијалистичких, априористичких и дедуктивно изграђених затворених метафизичких система. Јасно нам показује да је потребно начинити нове темеље метафизике, нову онтологију која неће бити затворена у већ предодређен систем. Овом циљу Хартман ће посветити свој цјелокупни мисаони напор. Задатак нове Хартманове онтологије двострук је; прво, она треба „достигнути стару онтологију у њеном проблематском богатству и [друго] дистанцирати се од ње” (Hartman, 1976b: 9). Посматрајући повијест филозофије као повијести заблуда метафизичког одређења битка, погрешних онтолошких теорија неће нам мањкати. Прве и најнаивније онтоло-

шке теорије биће узима као дато, као ствар, а битак као стварност односно датост, погодне су за материјалистичку филозофију која успјешно објашњава аноргански и органски, али остаје потпуно слијеп за душевни и духовни слој. Овај проблем неће имати друга група онтолошких теорија, погодна идеалистичкој филозофији, гдје се битак схвата као бит. Али ће проблем имати у томе што појединачне ствари оставља без битка и потпуно случајне. И трећа метафизичка концепција битка као цјелине, најчешће прави грешку замјене битка са неком од његових категорија. Цјелину види као претпоставку индивидуума не увиђајући да дио бивствује подједнако као и цјелина. Дакле, погрешно је изједначавати битак са неком од његових манифестација попут категорије, супстанције, елемента и цјелине. Погрешно је метафизику изграђивати „одозго”, дедуктивно, од принципа ка мноштву појава. Погрешно је банализовати схватање категорија бића и спознаје, примјењивати категорије једног подручја на њему неодговарајућу област, мијешати егзистенцију с есенцијом или изједначавати егзистенцију са реалним а есенцију са идеалним. Својом новом онтологијом Хартман настоји превазићи ове грешке и једностраности, које изазивају озбиљне филозофске сукобе.

Није потребно бавити се филозофијом да бисмо имали представу битка – свако га разумије, али га није у стању изразити. Битак није могуће логички дефинисати пошто је он најапстрактнији појам који у разлици свих бића види оно што је једно. Није га једноставно одредити јер увијек долазимо до ирационалног, о којем разум треба да шути. Хартман је потпуно свјестан ове апорије битка и без очајања полази у изградњу онтологије онога о чему се ипак нешто може рећи. Тако, битак одређује „с ону страну идеализма и реализма” (Hartman, 1976b, p. 39), као заједничко име свих бића (генерално биће), путем његових манифестација: модуса (могуће, стварно, нужно), начина (реално и идеално) и момента (такобитак и опстанак). Из начина битка као генерални родови изводе се сфера реалног и сфера идеалног битка.

Биће као биће карактеризирано је помоћу два хетерогена одношења, која се протежу крижајући се; један је конјуктивни однос момента битка, други је дисјунктивни однос начина битка. Посљедњи га цијепа у сфере битка, први га – попријеко спрам опреке сфере – држи у себи скупа, то испреплитање конјукције и дисјункције јесте основна оптичка схема у изградњи свијета. (Hartman, 1976b: 123)

Једна од грешака досадашње онтологије била је и у томе што је изједначавала моменте са начином битка. Реално се тако изједначавало с егзистенцијом а идеално с есенцијом, не увиђајући да постоје и реалне битности као и идеалне. Због ове традиционалне оптерећености појмова есенције и егзистенције, Хартман уводи феноменолошке термине такобитак (*Sosein*, таквост) и опстојност (*Dasein*, опстанак).

Есејом *Како је могућа критичка онтологија* (Hartman, 2006), Хартману првом, прије него Хајдегеру, треба приписати почаст враћања онтологије на велика врата у филозофију, у времену када су онтолошки проблеми сматрани бесмисленим и нејасним лингвистичким грешкама (Peterson, 2012: 292). Његовом анализом категорија добила се битка за онтологију (Štegmiller, 1962: 287). Свом савременнику Хајдегеру, стојећи на позицији егземплара природних наука, Хартман изриче оштру критику. Хајдегеров пројекат „фундаменталне онтологије” базиране на егзистенцијалној анализи тубитка у самом почетку погрешан је, јер почива на погрешном питању. Поставити питање битка бића као питање смисла битка, доводи битак у зависност од човјека. Нема сумње да Хајдегер даје значајан допринос разумијевању односа човјека и свијета својом анализом предручности, али прави грешку мијешања датости бића са самим бићем (Werkmeister, 1990: 6). Хартман строго наглашава: „Битак бића стоји индиферентно према свему што би биће могло бити за некога” (Hartman, 1976b: 46). Пред крај своје каријере Хајдегер се осврће на Хартманову критику сматрајући да је његова теза погрешно схваћена. То што је човјек одређен разумијевањем битка, никако неће значити субјективну представу о битку. Хајдегер и Хартман нису се могли разумјети, не само по различитом схватању филозофије него и по различитим стиливима живота који су нарушили њихово пријатељство остварено за вријеме заједничке доцентуре у Марбургу (1923–28).

СЛОЈЕВИТА СТРУКТУРА БИТКА

Хартман у онтологији жели назначити свој методски поступак и тематско подручје, које конкретно назива категоријалном анализом, дајући јој два задатка. Понајприје она би требало да одреди општи појам категорија, па онда да пређе на свој основни задатак – анализе слојева и њиховог међуодноса израженог, под утицајем природних наука, кроз законитости. Тако Хартманова онтолошка мисао полази од одређења датости бића као таквог и прелази на одређење

битка и његових модуса. Она, даље, излаже слојеве и њихове законитости, да би завршила анализом конкретних слојева, којима бисмо традиционално дали називе посебних филозофских дисциплина (филозофије природе, гносеологије, антропологије, етике, естетике), а за Хартмана су то само специфични дијелови онтологије.

Хартман своје филозофско исходиште налази у критици схватања категорија као битности или априорних принципа, чинећи од категорија структурни фундамент реалног свијета односно најопштији реални конститутивни принципи на којима се темељи свако појединачно. Грешка је не правити разлику између онтолошких и епистемолошких категорија. Такође, категорије не треба мијешати са суштинама због тога што су универзалне и ванвремените. Суштине као идеална бића исцрпљују се у форми и релацији, немају потребу за материјалним. Централно за нову онтологију јесте да су категорије иманентне свијету као „тихе претпоставке” које користимо приликом оцјене, објашњења и интерпретације објекта, али строго пазећи на специфичност, слојевиту структуру битка. Хартман категорије разврстава у три групе.

Прву групу категорија које припадају свим бићима назива модалним категоријама (могуће, стварно, нужно). Ближе одређење идеалног и реалног могуће је начинити тек након модалне анализе, јер се те двије сфере управо и разликују по другачијем односу могућности, стварности и нужности. Тако при модалној анализи разликујемо сљедеће појмове: идеално нужно (оно што неком бићу припада на основу идеалне структуре), реално нужно (модус зависности временских процеса схваћен шире од каузалне детерминације), идеално могуће (заснива се на непротиврјечности), реално могуће (поред непротиврјечности претпоставља испуњавање услова до посљедњег), идеално стварно (постојање у идеалној сфери), реално стварно (непосредно дато и тешко ухватљиво у појам). За разлику од реалног битка којим владају модуси стварности и нестварности, у идеалном власт имају релациони модуси могућности и нужности. Због тога имамо осјећај да је идеално лебдеће и нестварно, иако код њега строгост влада подједнако као у реалном.

Другу групу категорија које припадају једној сфери битка, остају исте кроз све слојеве као принцип принципа, немају постојање саме по себи и не могу се посматрати одвојено једна од друге, јер тек у своје међуодносу и цјелини дају реалност, назива фундаменталним категоријама. Ту спадају упарене категорије и категоријални закони. У елементарне упарене категорије убрајамо 12 контрарних али

не и контрадикторних супротности: принцип–конкретум, структура–модус, материја–форма, унутрашње–вањско, детерминација–депенденција, квалитет–квантитет, јединство–разноврсност, хармонија–конфликт, контраст–димензија, дискреција–континуитет, супстрат–релација, елемент–структура.

Категорије које одређују однос фундаменталних и специјалних слојева категорија називају се категоријалним законима. Категорије стоје под законом на исти начин на који дато стоји под категоријама (Werkmeister, 1990: 49). Категоријални закони, говорећи о односу категорија, принципи су принципа и не утичу на релацију принципа према оном даном. Њихово важење није могуће извести линеарном шемом јер је оно мултидимензионално, обухватајући не само хоризонталну већ и вертикалну структуру слојева. Тако Хартман законе дијели с обзиром на хоризонталну димензију унутар слоја, гдје имамо законе важења и кохеренције, и с обзиром на вертикалну димензију између слојева, гдје имамо законе слојевања и депенденције. Сваки од њих унутар себе има по још четири закона, тако да укупно говоримо о шеснаест категоријалних закона. Закон важења који има строго онтолошко значење изражава специфично важење категорија спрам конкретума. Закони важења гласе: 1. Закон принципа – битак категорије постоји само у њеној детерминацији конкретно, изван чега нема посебан битак; 2. Закон слојног важења – поједине категорије одређују сваки конкретум припадног слоја без изузетка; 3. Закон слојне припадности – важење категорија омеђује се на припадни слој; 4. Закон слојне детерминације – конкретум појединог слоја, потпуно је детерминисан категоријом и није му потребно друго одређење. Закони кохеренције који формулишу међусобну повезаност свих категорија у слоју гласе: 1. Закон повезаности – категорије детерминишу конкретум само у заједништву, а не изоловано; 2. Закон јединства слоја – све категорије унутар слоја међусобно су садржински повезане; 3. Закон слојне цјеловитости – јединство слоја категорија није прости збир елемената већ недјeljиво јединство својих чланова; 4. Закон импликације – свака категорија имплицира све остале категорије датог слоја. Најважнији су закони слојевања који врше функцију диференцирања и повезивања слојева битка. Без њих свијет би постојао у мултиплицитету слојева, потпуно одвојених један од другог. Помоћу закона слојеви добијају стратификационо јединство које није базирано на сингуларном принципу нити на унитарном центру. Принцип груписања категорија у слојеве гдје се категорије нижег појављују у вишим, дешава се на основу четири закона слојевања (Hartman, 1973: 61–7), и то: 1. Закон враћања – категорије нижих сло-

јева враћају се у вишим слојевима као њихови моменти (ово враћање не односи се на све категорије и никада није обрнутог смјера); 2. Закон промјене – категорије нижих слојева што улазе у више не остају чисте и неизмијењене; 3. Закон новума – у сваком слоју појављују се потпуно нове категорије које тај слој чине специфичним; 4. Закон дистинкције слојева – између слојева постоји размак и њихов низ није континуум. Хартманова тенденција превазилажења идеализма и материјализма (Рејовић, 1960: 173-6) најјасније долази до изражаја у посљедњим категоријалним законима депенденције, који формулишу структуру зависности и слободе виших слојева од нижих, формирајући тако јединство свијета као склопа. То су: 1. Закон јакости – ниже су категорије претпоставке виших, обрнуто није могуће јер јакост и висина категорије обрнуто су пропорционални; 2. Закон индиференције – ниже категорије допуштају своје преобликовање и надградњу, али је не изискују бивајући индиферентне према вишим; 3. Закон материје – ниже категорије су фундамент или материја виших, одређујући им поље ограничавања, али не и њихов спецификум; 4. Закон слободе – више су категорије својим новумом слободне и аутономне у односу на ниже.

Трећу групу чине специјалне категорије које припадају само једној групи ентитета. Категорије анорганског/физичког слоја: простор и вријеме; процес и стање, супстанцијалност и каузалитет, динамичка структура и динамички еквилибријум. Категорије органске/живе природе укључују: адаптацију и сврховитост, метаболизам, саморегулацију, самообликовање, живот врсте и варијације врста. Установљене су категорије душевног слоја: свјесно и несвјесно, задовољство и незадовољство, акт и садржај. Задње душевне категорије јесу: мисао, спознање, воља, слобода, евалуација и личност. Овакву хијерархију изражену метафором (слоја, пирамиде, скале) Хартман развија под утицајем Аристотелове подјеле на тјелесне ствари, органска тијела, психичко биће и политички живот (Kolnai, 1971). Појединачна бића могу партиципирати само у једном слоју, у неколико слојева, или, као што је то случај са човјеком, у свим слојевима. Уочавамо да је разумијевање реалности зависно од анализе категорија које конституишу различите слојеве реалности. Наука са својом уском математичком структуром „реално је само оно што је мјерљиво”, корисна је за објашњење анорганске и дјелимично органске природе, док је потпуно неадекватна за више нивое битка – свијести и рационалности.

ОНТОЛОГИЈА МОРАЛНИХ ВРИЈЕДНОСТИ

Проблемом идеалног битка Хартман се бави од својих студентских дана у Марбургу, када пише своје прво дјело *Платонова логика бића*, којим систематизује Наторпову [Paul Natorp] логичку интерпретацију Платоновог учења о идејама. Касније ће и Хусерлов утицај помоћи да разумијевање идеалног битка постане константна тема Хартмановог мишљења. Док се у онтологији препознаје опрезност спрема платонизма, расправљајући о вриједностима, Хартман их у потпуности изједначава са Платоновим идејама, па отворено каже: „Према начину битка вриједности јесу Платонове идеје” (Hartman, 2003: 108). Ипак, он прави једну врсту помирења са својом онтологијом, па насупрот класичном платонизму, реални битак остаје примаран идеалном битку. Вриједности не приморавају, већ изискују своје остварење, имајући тако прозирну моћ над принципом битка (Hartman, 2003: 157). Управо због тога што је безвремен и општи, идеални битак ће се показати као нижи и непотпун, садржан у темељнијој структури вишег реалног. Одатле консеквенца да је математика, управо због своје општости, најнижа наука. Идеалан битак индиферентан је спрема реалног, вриједности имају идеалитет спрема којег је реалитет индиферентан. Из тога слиједи основни закон односа начина битка: идеалан битак налази се као основна структура у свему реалном, али нити је због тога идеални битак већи по себи од реалне структуре, нити сваколика реална структура постоји у идеалном битку (Hartman, 2003: 313). Идеалитет може да бивствује као структура која је слободна или припадна реалном.

Основна апорија идеалне сфере јесте начин на који постоји. Евидентно је да идеални битак постоји на другачији начин од реалних објеката. Ту нам се намеће питање: да ли су идеална бића стварна и неодвојива од свијести? Да ли се спознају на другачији начин него реална бића? Пошто је идеални битак изван простора и времена, он се превасходно спознаје априорно. Најбољи примјер је природа броја и математичких једначина, које представљају стварни однос а саме су логичке позиције које налазимо једино у мишљењу, „они представљају биће а не ствар” (Hartman, 1976a: 245). Хартман екстензивно објашњава различите интерпретације математичких објеката и наглашава, пошто су закони математике валидни уједно као и за реалне предмете, они су у најмању руку индиректно закони реалности. А закони који су макар потенцијално закони стварног односа не могу бити чисто субјективни – они морају имати карактер бића *sui generis* (Hartman, 1976a: 266). Да би демонстрирао релативну независност

постојања идеалног бића, Хартман конструише три аргумента. Први је базиран на природи априоризма. Цјелокупно априорно знање је објективно универзално. Разумјети универзално није ствар статистике, већ суштине. Идеално биће у стварности функционише као фундаментална структура. Овај однос није реверзибилан. У чисто формалном смислу, можемо говорити о априорности идеалног бића над реалним. Али, онтолошки то није случај – идеално биће је ниже и непотпуно у односу на реално. Други аргумент налази у односу чисте према примјене математици. Хартман даје велику заслугу Хусерлу у анализи суштине и њихових односа, не као апстрактних, већ као суштине саме реалности. Задњи аргумент представља индиферентности суштине према стварном. Логички закони мишљења, који су *par excellence* закони идеалног бића, потпуно су довољни сами по себи. Заиста је парадоксално да су они као такви истовремено валидни за структуру реалног битка. Онтолошки посматрано, цјелокупна идеална сфера индиферентна је према сфери реалног, иако од ње није изолована. Идеално биће може да се нађе у основи сваког реалног бића, али се у њему неће потпуно потрошити.

Слојевитом изградњом битка Хартман потпуно одбацује као лажну филозофску дилему детерминизам – слободна воља. Детерминистички материјализам не може се примијенити на више нивое јер није у стању да види његов мултиплицитет и хетерогеност. Са друге стране, погрешна је и идеалистичка филозофија, којом виши слојеви добијају потпуну моћ и аутономију поричући повезаност с нижим нивоима. Платон идеалну сферу погрешно проглашава супериорнијом над реалном пошто је према њој индиферентна. Исправније је рећи да су оне у јединству и да имају једнаку важност. Виши нивои су комплекснији, као предуслов имају ниже нивое, али њима нису условљени и због тога се морају објашњавати другим категоријама.

Сви етичари се слажу да је човјек разапет у сталном конфликту између царства реалних бића и царства идеалних моралних вриједности. Реалну сферу конкретних бића чулно перципирамо у простору и времену. Идеалну сферу сачињавају универзална и вјечна апстрактна бића која су изван чулне перцепције простора и времена. Погрешан је став да само конкретна бића постоје, као и став (аналитичке филозофије) да су само математички ентитети идеална бића. Хартман показује специфичност идеалне сфере у коју, поред математичких, убраја логичке ентитете, суштине и вриједности. Вриједностима можемо приступити на два начина (Poli, 2009). Објективно, како се манифестују у реалном бићу, без обзира да ли их је субјект спознао. Тако се оне групишу у различите фамилије као што су естет-

ске и етичке вриједности, које се унутар себе опет дијеле на различите родове. Да би структурално уредио вриједности, Хартман уводи два закона: закон вриједносне јачине и закон вриједносне висине. Њихов однос је обрнуто пропорционалан, више и комплексније слабије су од нижих и једноставнијих вриједности. Испуњавање виших је пожељније, али је огрешење о ниже вриједности тежи преступ. Остварење вриједности се одвија прогресивно, од нижих ка вишим. Да би се више испуниле, предуслов је остварење нижих вриједности. Други начин посматрања вриједности јесте кроз њихову субјективну емотивну спознају. Моралне вриједности нису интелектуалне, спознајемо их априори емоцијама. Паскаловим ријечима срце има разлоге за које је разум потпуно слијеп. Тако говоримо о вриједносној дубини на три нивоа: сензорних осјећања (топло, хладно, болно), расположења (досада, нервоза, опуштеност) и крајње индивидуалном нивоу карактера. Овдје се не ради о моралном субјективизму/релативизму, моралне вриједности нису само моје вриједности, оне постоје објективно без обзира биле оне откривене, поштоване или игнорисане. Вриједности као ентитети идеалног бића посједују своју хијерархијску структуру паралелну стратификацијским слојевима реалности. Субјективни приступ вриједностима се мијења у зависности од зрелости појединца. Друштва слободно бирају сетове вриједности у вођењу свога живота и формирању културе. Но, сваки избор има и своје посљедице. Бирањем нижих вриједности, друштво пропада а појединац постаје морално болестан и самодеструктиван. Објективно, вриједности су увијек исте, субјективно, њихово прихватање и разумијевање кроз историју друштва и појединца подложно је промјени. Подједнако су нам потребна оба приступа анализе вриједности да бисмо могли расвијетлити све аспекте опскурне природе идеалне сфере.

Поред вриједности, у сферу идеалног спада све оно што се односи на изван органско, специфично људски дух. Хартман опомиње да се уобичајила дјелимично погрешна теорија да је дух потпуно истовјетан свијести. Тачно је да је свијест дио духа, али такође је то и подсвјесно и несвјесно. Када се човјек дефинише само као „рационална животиња”, као што то чини читава традиција послје Аристотела, онда се заборавља активна страна човјека изражена кроз емоције. Једино што може и треба да се подразумијева под духом јесте „емпиријски дух”. Дух који је у границама искуства, ограничен временски јер је смртан, сам по себи одвојен је од нижих слојева, прије свега, менталног па онда и материјалног. Овакав дух се појављује у три модуса. (1) Лични дух, развија се ослобађањем од животињског

инстинкта кроз самосвјесни однос спрам битка, једини има одговорност, савјест, разум и емоције. Субјект-објект релација предуслов је стварања личног духа. Слободно бирајући лични дух, битак чини властитим, даје му свој лични смисао и тако постаје центар свијета – свијет постаје његов свијет. Али, он не може да дјелује самостално, лични дух без објективног духа био би празан; док би објекат без личног био слијеп јер се кроз њега самоспознаје. (2) Објективни дух, дух је индивидуални и реално постојећи дух групе или нације, који има своје историјско кретање. У објективни дух спада митологија, религија, наука, политика, филозофија, умјетност, право, морал, вриједности, вјера те разне врсте свјетоназора. Хартмант ће Хегела прогласити „откривачем објективног духа”, али му уједно и приговара да се губи у крајње спекулативној метафизици која не оставља простор другим утицајима на историју изван самореализације духа. Са друге стране, Маркс од економских фактора не види утицај духовних фактора на историјски развој. (3) Објективизирани дух представља безвремене идеје изражене темпорално у реалном, материјалне манифестације и продукте духа.

ЗАКЉУЧАК

Хартману, уз Хајдегера, припада заслуга што у времену „краја метафизике” враћа онтолошка питања у филозофију на велика врата. Такође му се мора одати заслуга што је у времену доминације антропоцентризма, потпуно ослобођен субјективизма, указао на ситуираност бивствовања човјека у ширини битка. Хартман нема, попут Канта и Хусерла, програм пролегомене будуће метафизике коју треба довршити. Можемо рећи да његова филозофија није поучна због својих приједлога за даљни рад, али она свакако јесте узорна по својој енциклопедијској ширини и критичкој дубини. Можемо се не слагати са Хартмановим ставовима, али не можемо не бити задивљени амбицијом његових циљева у истраживању океанских дубина битка и звјезданог неба вриједности. Његов рад прати исцрпна феноменолошка дескрипција, краси га детаљна и свеобухватна анализа категорија, као и иновативна рјешења филозофских проблема без западања у грешке редуccionизма и једностраности. У томе му свакако помаже одлично познавање историје филозофије из које, уз велику захвалност, преузима и синтетише истраживања других. Примјетан је утицај позитивиста у ставу напретка историје филозофије; Аристотеловог схватања слојевитости битка и апоретичке методе; Канта у одбацивању прошлих метафизичких система; новокантовске

интерпретације знања; Хусерлове феноменолошке методе; Шелерове хијерархије вриједности.

Хартманов филозофски пут полази од спознаје бића као бића, прелази на одређење битка и његових манифестација, изводи категоријалну анализу и излаже специфичности онтичких слојева. Својом гносеолошком позицијом критичког реализма жели показати да је онтологија могућа. Нова онтологија избјећи ће грешке старе онтологије, попут дедуктивног извођења, изједначавања битка с неким од његових манифестација (категијом, супстанцијом, есенцијом, тоталитетом), редукционистичке примјене категорије једнога слоја на њему неодговарајућу област. Битак је комплексан и слојевит, не може се дефинисати али се може одредити путем категорија. Прву групу категорија чине модалне категорије којима се битак раздваја на реалну и идеалну сферу. У другу групу фундаменталних категорија спадају елементарне категорије и категоријални закони (важење, кохеренција, слојевање и депенденције). Трећу групу чине специфичне категорије слојева (анорганског, органског, душевног и духовног). Пошто Хартман онтологију сматра идентичну филозофији, предмет етике спецификовао би само један онтички слој – идеалну сферу и моралне вриједности. Питање постојања моралних вриједности тако је онтолошко и једино се може разумјети у контексту цјелине слојевите структуре битка. Хартман показује специфичности идеалне сфере битка у коју сврстава математичке и логичке ентитете, суштине и вриједности. Човјека види разапетог између реалних бића простора и времена и универзалних и апстрактних бића идеалне сфере. Идеални битак се налази у основи реалног, али се у њему потпуно не троши. Вриједности су бића а не ствари, оне постоје као Платонове идеје. Спознајемо их емоцијама и можемо им приступити на субјективан, али исто тако и на објективан начин. Хартман наглашава плуралитет, мултидимензионалност и хијерархијску структуру вриједности која је уређена са законом вриједносне јачине и законом вриједносне висине. Њихов однос је обрнуто пропорционалан, више и комплексније су слабије од нижих и једноставнијих вриједности. Остваривање вриједности је прогресивно од нижих ка вишим. Испуњење виших је пожељније, али је огрешење о ниже вриједности тежи преступ.

Сваке похвале је вриједна Хартманова системска метода и употреба апоретике којом избјегава антропоцентризам и затворен метафизички систем. Похвално је његово истицање сазнања као трансценденталног односа, модална анализа, извођење категоријалних закона, као и онтолошки приказ идеалне сфере битка. Оно што му се може

приговорити јесте да нема експлицитно разликовање модалности и категорија. У приказу закона изградње реалног свијета главни недостатак јесте њихов емпиријски карактер, прије свега, карактеристичан за науку, којем не би требало давати толики значај у метафизици. Тешко му је објаснити како су нивои повезани. Поготово је проблематична дистинкција душевног и духовног, односно објашњења контрадикције зависности и аутономије виших слојева од нижих. Можемо рећи да Хартманова филозофија садржи своје антиномије, али да је број њених позитивних и поучних елемената далеко већи и значајнији.

Литература

Хартман, Н. (2006). Како је могућа критичка онтологија. *Филозофски годишњак*, бр. 6, 309–367.

Beck, L. (1942). Nicolai Hartmann's Criticism of Kant's Theory of Knowledge. *Philosophy and Phenomenological Research*, 2 (4), 427–500. DOI: 10.1007/978-94-017-5920-5_8.

Cicovacki, P. (2014). *The analysis of Wonder: An Introduction to the Philosophy of Nicolai Hartmann*. New York: Bloomsbury.

Hartman, N. (1973). *Novi putevi ontologije*. Beograd: BIGZ

Hartman, N. (1976a). *Osnovne crte jedne metafizike spoznaje*. Zagreb: Naprijed.

Hartman, N. (1976b). *Prilog zasnivanju ontologije*. Zagreb: CKD SSO.

Hartman, N. (2003). *Etika*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Kolnai, A. (1971). The Concept of Hierarchy. *Philosophy*, 46 (177), 203–21. DOI: 10.1017/S0031819100018970.

Landmann, M. (1943). Nicolai Hartmann and Phenomenology. *Philosophy and Phenomenological Research*, 3 (4), 393–423. DOI: 10.2307/2102844.

Pejović, D. (1960). *Realni svijet: Temelji ontologije Nikolaja Hartmana*. Beograd: Nolit.

Peterson, K. (2012). An Introduction to Nicolai Hartmann's Critical Ontology. *Axiomathes*, 22, 291–314. DOI: 10.1007/s10516-012-9184-1.

- Poli, R. (2009). A glimpse into the sphere of ideal being. In C. Beatrice & W. Huemer (Eds.), *Values and Ontology: problems and perspectives* (155–71). Frankfurt: Ontos.
- Polšek, D. (1989). *Aporija realnog: Spoznajna teorija Nikolaja Hartmana*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Schlittmair, A. (2010). Nicolai Hartmann's Aporetics and Its Place in the History of Philosophy. In R. Poli, C. Scognamiglio, & F. Tremblay (Eds.). *The Philosophy of Nicolai Hartmann* (33–51). Berlin: De Gruyter.
- Štegmiler, V. (1962). *Glavne struje savremene filozofije*. Beograd: Nolit.
- Werkmeister, W. H. (1990). *Nicolai Hartmann's new ontology*. Tallahassee: The Florida State University Press.
- Zaječaranović, G. (1994). Kritički realizam. *Teme*, 17, (1–2), 93–108.

Goran J. Stojanović

THE IDEAL SPHERE AND THE LAYERED STRUCTURE OF BEING:
THE ONTOLOGICAL STATUS OF MORAL VALUES IN
PHILOSOPHY OF NICOLAI HARTMANN

Summary

Hartmann's philosophy starts from the cognition of being as being, moves on to define the being and its manifestations, performs a categorical analysis, and exposes the specifics of the ontic layers. Through the metaphysics of cognition, he attempts to show that cognition of transcendent being is possible. He found proof in three theses: the transcendence of the object, the immanence of cognition, and the metaphysics of irrationality. The errors of the old ontology are that it is derived deductively, that it equates being with one of its manifestations (category, substance, essence, totality), that it applies the categories of one layer to another inadequate area. The new ontology will eliminate the mistakes of the old one, it will see being in its full complexity by analyzing categories and building layers. Being is a general being and is determined according to its aspects: mode (possible, real, necessary), manner (ideal, real), modality (Sosein and Dasein). He defines categories as the most general realistic constitutive principles and divides them into three groups. The first group consists of modal categories by which we get the sphere of the real and the sphere of the ideal being. The second group, which belongs to only one sphere, are called fundamental categories and can be elementary categories and categorical laws (validity, coherence, layering, and dependence). The third group consists of special categories of the layer (inorganic, organic, mental, and spiritual).

Since he considers ontology to be identical to philosophy, the subject of ethics specifies only one ontic layer – the ideal sphere and moral values. The position of values can be understood only in the context of the entire ontological system of the layered structure of being. Hartmann shows the specifics of the ideal sphere in which he includes mathematical and logical entities, essences, and values. Man is crucified between the realm of real beings and the realm of ideal values. Real beings are concrete, perceived through senses in space and time. Ideal beings are universal and abstract, beyond sensory perception. The ideal being is found as the basis of the real, but does not reach its full potential in it. Values are beings but not things – they exist as Plato's

ideas. We know values through emotions and approach them objectively and subjectively. To structure values, Hartmann introduces two laws: the law of strength of the value and the law of the height of the value. Their relationship is inversely proportional, higher and more complex are weaker than lower and simpler values. Fulfilling the higher ones is more desirable, but the transgression of lower values is a more serious offense. The realization of values takes place progressively from lower to higher. Hartmann is credited with returning ontology to philosophy at the time when metaphysics era was nearing the end. Although it can be said that Hartmann's thought contains antinomies, its positive and instructive elements are far greater and more significant.

Key words: Nicolai Hartmann, critical realism, new ontology, structure of being, ideal sphere, moral values